

Oude orgels in Drenthé

door

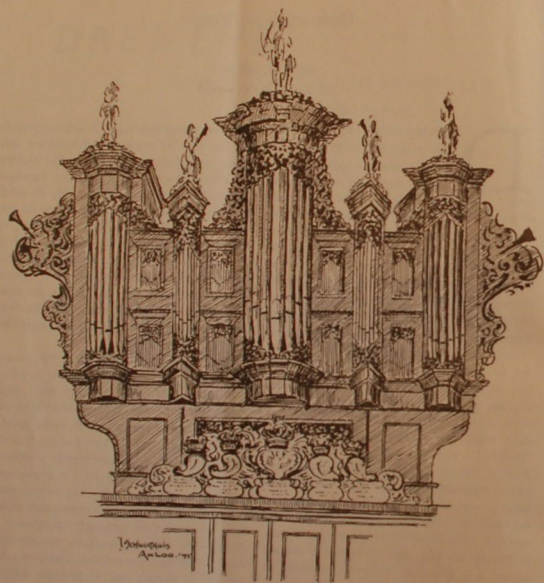
DR. J. W. DOEVE

lid Nederlandse Orgelraad

DRENTHÉ is niet bijzonder rijk aan oude orgels. Op de lijst van nederlandse orgels, waarvan het metaal in de afgelopen oorlog tegen vordering beschermd werd, stonden er vijf: de orgels in de Hervormde kerken van Anloo, Dalen, Meppel, Peize en Roden. Voorts staan er in de Hervormde kerken van Havelte en Zuidlaren en in de Gereformeerde kerk in Ruinerwold nog oude instrumenten. Het is niet eenvoudig om over de oorzaken hiervan iets steekhoudends te zeggen. Dit zou n.l. een uitgebreid onderzoek vragen in de orgelhistorie van Drenthé, en dat is een zeer tijdrovende zaak, daar dan vele archieven zouden moeten worden nagegaan, waarbij ook de medewerking van velen zou moeten worden ingeroepen. Eén ding staat echter op dit punt wel vast: Drenthé is evenmin rijk aan oude kerken. Anders dan op de kleigronden, waar zeer kleine nederzettingen hun eigen kerkgebouw kregen, vormden op de oude zandgronden verschillende nederzettingen een kerspel, met een kerk, waardoor tot op heden de situatie is blijven bestaan, dat verschillende dorpen samen een kerkelijke gemeente vormen en samen een kerk hebben. Zo is er dus in het verleden ongetwijfeld minder gelegenheid voor het bouwen van orgels geweest, dan b.v. in Groningen met zijn vele kerken en kerkjes. Een in de middeleeuwen ontstane situatie doet zo de eeuwen door haar invloed voelen. Immers in de voorreformatische periode was het wel noodzakelijk, dat op de kleigronden zeer kleine nederzettingen een eigen kerkgebouw kregen, omdat de gelovigen enerzijds verplicht waren wekelijks de mis te gaan

horen, en omdat anderzijds in de natte periode van het jaar de communicatiemiddelen zeer gering, zo niet onmogelijk waren. Het stichten van nevenparochies met een eigen kapelaan en kerk bracht echter uitkomst. Op de zandgronden lag dat anders. Daar waren de verbandingen het hele jaar door wel zeker, en daar bestond de noodzaak tot het stichten van vele kerkjes dus niet. Zo was er dus een gegeven situatie, die van invloed is geweest op de orgelbouw van de 17e tot de eerste helft van de negentiende eeuw: Drenthé bood niet de gelegenheid tot orgelbouw, zoals Groningen dat b.v. deed.

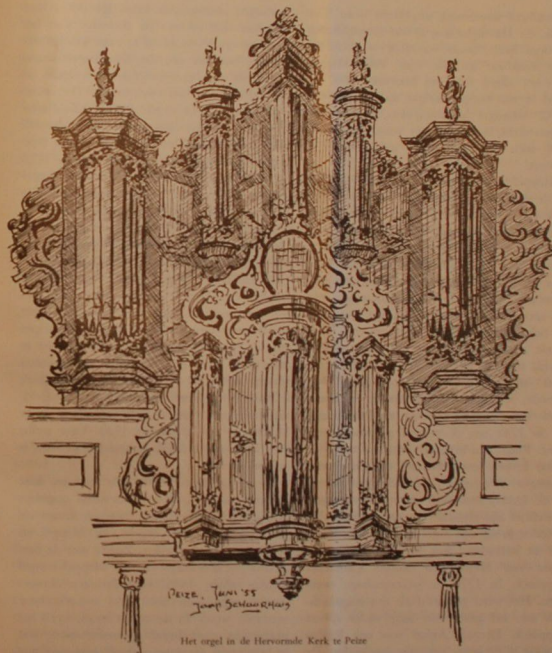
Doch hiermee is zeker niet alles gezegd. Er zitten ook economische en culturele kanten aan dit vraagstuk. En die zijn niet zonder diepgaand onderzoek op te lossen. Men zou, door archiefonderzoek, b.v. te weten moeten zien te komen, hoe het met het orgelbestand in het verleden in Drenthé gesteld is geweest. Waar hebben in de 16e en 17e eeuw orgels gestaan en wat is er met deze instrumenten gebeurd? Of heeft men het in sommige kerken lang zonder orgel gedaan? Orgelbouw in dorpskerken was vaak een zaak van schenking van de kant van een collator. Daarmee raken we dus de kwestie van de heerlijke rechten. En de vraag wordt dan: hoe zijn deze dingen precies in de Drentse gemeenten geregeld geweest en hoe waren deze van invloed op de orgelbouw? Het is duidelijk, dat bij een onderzoek naar de Drentse orgelgeschiedenis zelfs meer aan de orde dient te komen dan de vraag naar de instrumenten en hun bouwers alleen; dat een dergelijk onderzoek ons ook in aanraking zou brengen met vragen omtrent rechtsbedeling, economie en cultuur.

Het orgel in de Hervormde Kerk te Anloo

Het oudste orgel in Drenthe is vermoedelijk dat in Meppel. Met de bouw hiervan werd begonnen in 1716. De aanvankelijke bouw was het werk van een weinig bekende bouwster: Jannes Harmens uit Berlicum. Deze is er evenwel niet in geslaagd het instrument naar behoren te voltooien. Enerzijds schijnt

hij geen grote bekwaamheid in zijn vak gehad te hebben, doch anderzijds heeft ook ziekte een rol gespeeld in de moeilijkheden, die zich rond de bouw van het orgel in Meppel voordeden. Het werd eerst in 1722 voltooid door Frans Caspar Schnitger Sr., een zoon van de beroemde orgelbouwer Arp Schnitger, die o.a.

Het orgel in de Hervormde Kerk te Peize

in de stad Groningen het orgel in de Aakerk en in het Pelstergasthuis gebouwd had. Wie deze orgels kent zal onmiddellijk moeten toegeven, dat Frans Caspar een zoon uit een goed nest was. Hij bewees dat ook in zijn eigen werk, en de Groningse organist Petrus Havingha, die de eindkeuring van het orgel

te Meppel verrichtte, was dan ook ten volle tevreden over het werk van Frans Caspar Schnitger. Later, toen Havingha — overleden in 1754 — te Alkmaar organist was, is hij er in geslaagd aan F. C. Schnitger de restauratie van het grote orgel in de kerk van Alkmaar opgedragen te krijgen, waarbij het

instrument aanzienlijk uitgebreid werd. Een zaak, die Havingha nog al wat moeilijkheden bezorgd heeft, maar waarvoor we hem nu nog dankbaar kunnen zijn. Voor Meppel was het alleen maar te betreuren, dat het orgel in zijn oorspronkelijke aanleg niet van F. C. Schnitger afkomstig was, al moet het ongetwijfeld, nadat hij het werk opgeleverd had, toch een zeer mooi instrument zijn geweest.

Meppel wordt wat de orgelbouw betreft op de voet gevolgd door Anloo. In de fraaie kerk van Anloo werd in 1718 een orgel gebouwd, dat deze kerk zeker waardig was. Hier was men gelukkiger in de keuze van de bouwer dan aanvankelijk in Meppel. Men koos een leerling van de reeds genoemde Arp Schnitger: Rudolf Garrels, een man, die zijn vak zeer zeker verstond en die niet tevergeefs bij Schnitger in de leer was geweest. Ook enkele andere plaatsen in ons land werden verrijkt met zijn instrumenten, o.a. Maasshuis, waar hij in 1732 een groot instrument bouwde, dat zeker tot de grote en fraaie orgels van ons land behoort, en Purmerend, dat in 1742 een door hem gebouwd orgel kreeg. Reeds aan het front van het orgel van Anloo herkent men terstond de school van Schnitger: de scherpe (overhoekse) pijptoren en de kleine, met veel snijwerk omraamde pijpvelven zijn typisch voor deze school.

Roden kreeg zijn orgel in 1779. De bouw van dit instrument was het gevolg van een legaat van Mevrouw Maria Catharina Hoppink, in 1776 te 's-Gravenhage overleden. Het werd gebouwd als een nagedachtenis aan het gezin van haar vader Albert Hoppink. Evenals Anloo was ook Roden gelukkig in de keuze van zijn orgelmaker. De bouw werd n.l. opgedragen aan A. A. Hinsch uit Groningen. Deze was, voordat hij zich zelfstandig vestigde, meesterknecht geweest bij de familie Schnitger, die van vader op zoon als orgelbouwersfamilie werkzaam bleef. Dit wil niet zeggen, dat de Schnitgerschool zichzelf volkomen gelijk bleef. De Schnitgers en hun

leerlingen ondergingen natuurlijk de invloed van hun tijd, en aan de dispositie van het Rodense orgel was zowel te zien, dat het afkomstig was uit een degelijke orgelmakterschool als dat het gebouwd was volgens de klankidealen van het eind van de 18e eeuw.

Peize kreeg zijn orgel in 1785; Zuidlaren kreeg in 1787 een instrument, dat gebouwd werd door A. de Meere Sr. Een lid van deze laatste orgelbouwersfamilie voltooide in 1828 het 1798 door Wolfferts gedeeltelijk opgeleverde Laurensorgel te Rotterdam. Havelte en Dalen kregen hun orgels in de vorige eeuw. Het zijn instrumenten van de bouwper P. van Oeckelen, die hier in het Noorden veel gewerkt heeft. Ze kwamen tot stand resp. in 1810 en 1857. Al beantwoorden de klankidealen van Van Oeckelen's werk niet aan die van onze tijd, die in dit opzicht weer steeds meer terugkeert tot de klankprincipes van h.v. de Schnitgerschool, toch valt niet te ontkennen, dat het degelijke instrumenten waren. Het orgel in de Gereformeerde kerk te Ruinerwold moet, naar mij is medegedeeld, afkomstig zijn van de 18e eeuwse bouwper M. Amoor en dateren uit 1743. Voor welke kerk het oorspronkelijk bestemd is geweest is mij onbekend.

De mooie instrumenten, die hier en daar geplaatst werden, bleven niet altijd ongerept bewaard. Als voorbeeld daarvan moge de geschiedenis van de orgels van Meppel en Roden genoemd worden. Zowel aan de kast als aan het inwendige van het Meppeler orgel werden sinds 1825 veranderingen aangebracht, waardoor het bijna onherkenbaar vermuikt werd. In de vorige eeuw werd het instrument eerst braaf geromantiseerd, wat te betreuren, maar op zichzelf genomen nog niet het allerergste was; doch in 1905 en 1927 werden er veranderingen aan het orgel aangebracht, die de in de vorige eeuw begonnen onthuisering op droevige wijze voortzetten. Het orgel van Roden werd in 1932 „herrestaurerd" op een wijze, die het karakter ernstig aantastte. Gezien de desolate toestand,

waarin het instrument kort daarna weer verkeerde, werd door een orgelfirma zelfs het voorstel gedaan, het gehele instrument maar leeg te halen op één stem na, die dan bewaard zou blijven als aandekken aan het oude orgel, terwijl er verder een nieuw instrument in de oude kast gebouwd zou worden. Gelukkig is dit voorkomen. Het Rodener orgel wordt thans weer geheel in zijn oorspronkelijke staat hersteld. Ook het orgel van Meppel is momenteel in restauratie, waarbij niet alleen de oorspronkelijke toestand van dit orgel op een enkel punt na wordt hersteld, doch waarbij het tevens een niet onbelangrijke uitbreiding ondergaat. Beide restauraties geschieden door de Groninger orgelbouwer Mense Ruiter onder toezicht van de Orgelcommissie van de Neder-

landse Hervormde Kerk. De fundamenten voor deze restauraties zijn gelegd door de historische rapporten over deze orgels vervaardigd door de medewerkers-deskundigen van deze commissie, waaraan ik de zakelijke gegevens over deze beide instrumenten kon ontleen. Het orgel van Anloo onderging reeds eerder een grondige restauratie. Zo zullen dus binnen niet al te lange tijd drie van de oude orgels in Drenthe weer in hun oude luister hersteld zijn, en dan niet slechts de functie van een mooi museumstuk vervullen, doch als monumenten van vroegere cultuur nog een volkomen nuttige en bruikbare functie in het heden vervullen: het schoonste, dat voor een cultuurmonument kan weggelegd zijn.

Holsvede (Gron.)

Bij het Tweede Lustrum van „Diever"

DIEVER heeft weer Shakespeare gespeeld. De dag van de première viel er een kille motregen, doch toen het spel begon was het droog en het bleef droog, de hele avond.

Er was weer die sfeer van gespannen verwachting in het zich langzaam vullende theater. Op de perstrubine zochten o.a. Ben van Eyssestrijn en de dichter Werumeus Buning hun plaatsen. Buning, die last van reumatische had en beweerde vanavond nog meer last te zullen krijgen... Ook Eppo Doeve zat er; die fenomenale tekenaar met zijn glimlachend oosters gezicht.

Werumeus Buning heeft zich geërgerd die avond — hij schreef er over in Elseviers — aan de persfotografen. Deze waren inderdaad zeer hinderlijk, want tijdens de mooiste spelmomenten schoven er twee, drie sluipende figuren tussen ons en de droom en schoten met blitzlicht...

Diever speelde Shakespeare. Er is reeds in allerlei toonaarden over deze Drentse amateur-

toneelspelers en hun regisseur geschreven. Prijzend, vernietigend, vergejelijkend — en wellicht zit er in ieder oordeel een kern van waarheid.

Er is reden, grote reden om te prijzen. Om in een klein dorp als Diever, met zijn overwegend agrarische bevolking, met wat middenstanders en intellectuelen een zo enthousiaste groep amateurtoneelspelers te formeren, die jaar in jaar uit, in nooit aftandende ijver meesterwerken uit de tonnelliteratuur speelt, is een waar wonder. Een tweede mirakel van Diever!

Vernietigend: van highbrow-standpunt bezien zal dit oordeel inderdaad geveld kunnen worden.

Vergejelijkend: men kan Shakespeares eigen woorden uit de Midzomernacht-droom citeren: „Want nooit is iets verkeerd of ongepast, wat ernstvol in oprechte ijver biedt".

Er is na de oorlog een verheugende opbloei van het Drentse amateurtoneel te constateren. Het PDR — het Provinciaal Drents Rederijksverbond — kan eindelijk, dank zij de